

SKOGEN - SÅGEN - BRÄDFLOTTEN

Vad har fem bouppteckningar från Utanede by 1776-1827, att berätta ?

nung, utt med Skogens
 bouppteckning i förut nämnda
 till län län. Om här på gången
 med goda Guldflottan och
 var tillförlig, för att ha
 och By med byggnader
 och utt län Skogens och
 här på län och Skogens
 By och byggnader

Uppsats i Skogshistoria
 Inst. för skoglig
 vegetationsekologi
 Skogshögskolan, Umeå
 Maj -98

Cuno Bernhardsson

Omslagets text: " att med skogens bestånd i framtiden till
Årlig Salu Sägning af goda Halfbottens
bräder tillstyrka, för Utanede By af Tjugu
två och ett halft Seland Sextio Siu tolfte
Sex bräder. Byemännen hade emot.....

(Källa: Landsarkivet i Härnösand. Vnl. läns
landskontor, Sågar och kvarnar. E.XV:5)

Inledning

Bouppteckningar är en utmärkt källa till kunskap om skogsutnyttjande under 17- och 1800-talen, genom deras innehållsrika uppräknings av föremål vid dödstillfället. De har hitintills inom skogshistorisk forskning kommit till liten användning, jag vill i min uppsats visa på att det finns en mängd information relaterade till skog och skogsförädling i bouppteckningarna. Bouppteckningar har använts i andra universitetsämnen framförallt inom ämnena, etnologi och ekonomisk historia. Ett nytt tvärvetenskapligt ¹ universitetsämne som använder sig av bouppteckningar är agrarhistoria. Ett exempel är Pablo Wiking-Farias artikel med titeln, " Dalabönderna uppfann järnplogen....." med efterföljande debatt i RIG 1982-1983.¹ Våren 1997 läste jag en 10 poängs kurs i agrarhistoria vid institutionen för landskapsplanering vid Ultuna, Uppsala. I en uppsats ungefär som denna, men då med agrar inriktning upptäckte jag när jag studerade bouppteckningarna intressanta noteringar angående skogen och skogens utnyttjande/förädling, arbete och redskap. Jag har bott på flera ställen i Norrland där skogen haft/har stor betydelse för befolkningen, delvis som resurs i form av skogsarbete till nutidens friluftsliv i olika former. Därtill har många av mina förfäder på den manliga sidan varit skogsarbetare, skogvaktare, flottare och sågare. Kvinnorna har varit fäbodpigor och bärplockare eller varit de som gått till något valbundet träd, när någon av barnen fått riset-engelska sjukan. Jag har själv också praktiskt arbetat med skogsarbete och flottning innan jag i mitten av 1970-talet började mina universitetsstudier här i Umeå.

Syfte

Syftet med denna uppsats har varit att analysera fem bouppteckningar från Utanede by, Edsele socken, Ångermanland från perioden 1776-1827. Jag har ; 1.) Velat studera deras värde som källmaterial för skogshistorisk forskning, 2.) söka fram uppgifter om föremål, som hör skogsbruket till i bouppteckningarna, 3.) även försökt att i se vad som producerades vid den lokala grovbladiga salusågen, 4.) försökt till undersöka hur flottningen kunde fungera innan den storskaliga industriella flottningen fick sitt genombrott i mitten av 1800-talet. Och slutligen 5.) försökt göra en ekonomisk värdering av de förädlade bräderna i förhållande till annan upptagen egendom i bouppteckningarna.

¹ RIG utges av Svensk kulturhistorisk förening i samarbete med Nordiska Museet och Folklivsarkivet i Lund 1918-

Bouppteckningarna är den centrala källan men har även använt mig av en del andra arkiv källor t.ex. lantmäterihandlingar, landskansliets kvarn- och såghandlingar, handlingar från Dialekt- och Folkminnesarkivet i Uppsala. Framställningen är beskrivande men i en del fall försöker jag mig på en del jämförelser mellan olika typer av källor, även göra ett försök till grafisk framställning av hur brädflottningen kunde ha gått till runt sekelskiftet 1800.

Topografisk beskrivning

Undersökningsområdet ligger i nordvästra delen av landskapet Ångermanland i nuvarande Sollefteå kommun.

Fig. 1 Kartbild Västernorrlands län. 1 cm. 2 mil

Genom landskapet i nordvästlig riktning flyter Faxälven, även kallad Storån eller enbart Ån lokalt. Namnet Faxälven är en namnkonstruktion som kom till efter 1800-talets mitt.^{1b} Faxälven har sina källor i gränstrakterna mellan Norge och Sverige och rinner ner genom Strömsvattudals sjösystem in i landskapet Ångermanland vid byn Stamåsen. Vid Ramsäle-Edsele har älven "skurit ner" och älvbranter/nipor har bildats, i bland

^{1b} Modin, Erik. "Bullernosius och Faxälven." Sid 19 ff. *Från Ådalsbygder. Sollefteåortens och västra Ångermanlands hembygdsförenings årsbok 1929.*

benämnes dessa nipor för åberg. Vid Helgumssjön börjar landskapet att planas ut och bli mer öppet med få branta nipor. Därefter kommer ett antal forsar eller f.d. forsar som numera är kraftstationer, Forsse forsén, Nässe forsén samt Granvågs forsén. Vid byarna Granvåg och Österås eller vid det så kallade Oset² rinner Faxälven ut i Ångermanälven.

Utanedé by som ligger i Edsele socken, är "ihopträngd" mellan Ödsgårdsforsén och de bergshöjder som ligger i nordöstlig riktning intill byn. Byns jordbruksmark ligger ungefär 150 meter över havet och består av lerjordar, lersandjord och sandjord. Skogar, berg, myrar och sjöar ligger som högst ca. 350 meter över havet. På åkern har man i äldre tider odlat framförallt korn, ärtor och råg. Potatis började odlas vid 1800-talets början.³ I nipan och dalgångarna ner emot älven har man haft slättermark och i modern tid (sista 60 åren) betesmark för sina djur. Byn har som alla andra byar i området använt sig av skogsbete. Även ett fäbodsystem bestående av två fäbodlar liggande på ganska långt håll ifrån byn har funnits. Fäbodarnas plats och säsonsbrukningen har varierat genom seklen. Byn är beskriven första gången 1535 i skattelängden, "Gärder och hjälper".⁴ Enligt denna längd fanns det två bönder i byn. I slutet av 1500-talet kommer det ytterligare till ett hushåll i byn som enligt källorna, verkar leva på marginalen.⁵ Enligt 1694 års geometriska karta med beskrivning över byn, finns det tre gårdar i byn.⁶ Detta är även den första kända kartan över byn. Befolkningen var förmodligen inte särskilt stor under 1500-talet till 1700-talets början. En gissning man kan göra är tre till fyra individer per gård, vilket skulle betyda 10-15 personer i de tre gårdar som beboddes. Men i och med den befolkningstillväxt som kommer igång på 1700-talets mitt, kommer denna by som alla andra byar att öka sin befolkningsnumerär, 1772 bodde det 24 personer i byn, hundra år senare 1880 bor det 68 personer i byn.⁷ Byarna i Edsele avvittrades 1753 då bönderna fick den mark de ansågs behöva eller som avvitringslantmätaren uttryckte det: *"Ettusende trehundra defemtio Tunland dugelig skogs och föreswarlig mark til Hemmans underhåll och wedbrand".....*⁸ De byar som man ansåg "svaga" fick ytterligare ett tillskott om ca. 177 tunnland, Utanedé by tillhörde inte dessa. En kronoöverloppsmark uppstod, på den avvitrade skogsmarken byarna Norrby, Salsjön och Åsen som krononybyggen under 1800-talet. Dessa byar är sedan 1940-talet avfolkade. Byns skogsmark är "sönderbruten" av ett par stora myrar och en del bergshöjder, samt två

² Oset fornnordiskt namn för åmynning, öppning.

³ Bernhardsson, Cuno Utanedé bys agrarhistoria, några nedslag i ett antal arkivkällor 1535-1850. Avd. för agrarhistoria SLU. Ultuna 1997.

⁴ Riksarkivet. Kammararkivet, Strödda handlingar, Gärder och hjälper 1535.

⁵ Se ovan not 3.

⁶ Statens lantmäteriverks arkiv, Gävle. Geometriska kartor. Edsele sn. Vnl. län.

⁷ Landsarkivet i Härnösand. Häradsskrivaren i södra Ångermanlands fögderi, mantalsängd 36 1771-1772. Statistiska centralbyrån. Folkräkningen 1880. SVAR mikrofich, HFL 1880 51-54 375:17/21

⁸ Svensk arkivinformatiön i Ramsele. (SVAR) 1981 Avskrift stenciltryck över avvitrningen i Edsele 1753.

större sjöar Gårdsjön och Skelingen. Den skogssyn som gjordes 1781⁹ visar att den grova tall/furuskogen fanns på bergen ca. en halv mil från byn. Skogen består numera till största delen av granskog men på högre och torrare marker av tallskog.¹⁰ De marker som ej brukas längre som nipor och sämre sandjordar har sista 30-40 åren växt igen med al och björk med inblandning av granskog. Skogsmarken till byn ägs av byns innvånare bortsett från skiften som är i Graninge och SCA:s ägo.

Bouppteckningar som källor

Enligt 1734:års lag blir bouppteckningarna obligatoriska eller som det låter i ärvdabalkens nionde kapitel 1§ *"När dödsfall timar, då skall man eller hustru som lever efter....riktigt uppgiva och låta noga uppteckna alltsammans i boet, så löst som fast, sådant, som det vid dödstimmen var...."*¹¹ Bouppteckningen skulle ske inom tre månader efter dödsfallet. I mitt undersökningsområde, är den första bouppteckningen för Utanede daterad till 3/4 1776, Abram Nilsson, avskriven. Första bouppteckningen för hela tingslaget dateras till 1737, men det är först i slutet av 1700-talet som de blev vanliga lagförda i Ramsele tingslag.¹² Bouppteckningarna följer ett ganska likformigt mönster i upprättandet, först kommer en text om den avlidne, hans eller hennes familj, släktskapsrelationer, barnen, barnens ålder och eventuella förmyndare. Först att värderas är fastigheten jord och hus, med skattetal i mantal eller seland för mitt undersökningsområde, även i en del fall byggnadernas mått, kvalitet, placering och värde. Sedan kommer guld- och silversaker, tenn, porslin, järn- och blecksaker, kläder, djur, åker- och körredskap, träsaker etc. Allt värderas och summeras, bouppteckningen avslutas med att skulder och fordringar dras ifrån eller lägges till och att bouppteckningen skrivs under av värderingsmännen och föremyndarna för hustrun och barnen skriver under. Kyrkans utsände tar även in sin skatt, *"de fattigas andel"*, som kunde vara någon procent eller mindre av hela boets värde.

Bouppteckningarna måste naturligtvis behandlas med "källkritiska ögon"¹³, jag tänker här ta upp två frågor. Först är det tiden mellan dödsfallet och datum när bouppteckningarna gjordes. Som exempel kan jag ta mina två äldsta bouppteckningar, far och son Abram Nilsson och Nils Abramsson. Vi vet bouppteckningsdatum 3/4 1776

⁹ Lantmäteriet i Västernorrlands län. Undersökning om förekomsten av tallskog till salusåkning m.m. Tynnerås m.fl. byar 1781. Edsele sn. Akt.Nr. 20.

¹⁰ Sveriges Nationalatlas. Band 3. Skogen 57 ff.

¹¹ Bringéus, Nils-Arvid. Bouppteckningar som etnologisk källa. Särtryck ur Vetenskapssocietets i Lunds. Årsbok 1974.

¹² Se noterna till min uppställning "Skogs- och skogsförädlingsredskap, Utanede by, Edsele sn. 1776-1827 enligt fem bouppteckningar".

¹³ Angående bouppteckningar som källa se Gadd, Carl-Johan. Järn och potatis. Dr.Avh. 1983. Meddelanden från Ekonomisk-Historiska Inst. Göteborgs Universitet. Nr. 53. Sid. 53 ff. samt ovan i not. 11 Bringéus.

respektive 14/4 1797, men det exakta dödsdatumet går inte att få fram i gängse arkivkällor. Det enda vi vet är att Nils Abramsson gav testamentspengar till Edsele kyrka 6/11 1796¹⁴, det kan alltså ha gått mer än de stipulerade tre månader som lagen sade, mellan dödsdatum och bouppteckning med den tidens möjlighet till undanhållanden. En annan viktig fråga är vilka föremål som tagits med i bouppteckningarna, i en del fall är man mycket tydlig då man anger föremålen utseende. Som exempel kan jag nämna Abram Edboms bouppteckning 21/9 1824. Där anges att han har "*1 st. grand slipsten med jernås*" boet har också "*en mindre dito på Gideåberg*". Eller i ovan nämnda bouppteckning "*ett nafware med åtta nafwar*". Kläder efter "*förre hustrun*" tas upp till synes noggrant, däremot tas andra hustruns kläder upp till en klumpsumma. Man kan notera är noggranhet man lägger ner på att värdera porslin, järn- och blecksaker. Silver, tenn och porslin noteras till och med om det är trasigt eller nött. Vad gäller träsaker så verkar man endast ta upp föremål där träd/bräder har förvandlats till bruksföremål. I exempelvis Nils Abramssons bouppteckning 14/4 1797 noteras "*4 bryggkar*", "*2 dussin mjölktråg*" eller "*ett malad skåp i kammaren med 2:ne lås*". Av detta kan man kanske dra den slutsatsen att man bor i bygder med gott om skog som man kan såga bräder av och ta ämnen ifrån. Det är först när man börjar bearbeta träet i form av slöjd, snickeri och målning som det blir värdefullt. Som exempel på att järn värderades högt är den anderstångsnavare som jag tagit upp under "skogsförädlingsredskap" i min excerptering.¹⁵ Några anderstänger finns inte upptagna men däremot finns noga noterat om kälkarna har järnstänger eller om det finns lösa järnstänger i dödsboet. Näverförråd till taktäckning, skidor, trugor, olika typer av höbärgningshjälpmedel av trä, stör till gårdsgårdar o.s.v. har av boutredningsmännen inte ansetts vara något att värdera. Utanede by hade ju som de flesta byar, fäbodan. Dessa byggnader fann man ingen orsak att värdera eller beskriva varken vad det gällde byggnader eller eventuell möblering. Då återigen noteras dock järngrytor, slipstenar, mjölktråg. Enda bouppteckningen jag kan finna att man använt bi-/restprodukter från sågning är när man den 14/4 1797 värderar byggnaderna hos Nils Abramsson:

" en skaf- och hölada norr på gården med inlegning af sågbräder till takwed"...

" En fälstall och mjölkbod öster på gården med sagbakar till takwed".....

" ett gammalt wedlider med baka tak".¹⁶

Att utifrån fem bouppteckningar dra några större slutsatser är nog alltför djärvt, men man kan se att, man förbigått träföremålen eller låtit bli att ta upp när man ansett att de inte varit nog bearbetade.

¹⁴ Skogsjö, Håkan. Familjer i Edsele 1694-1808. *Genealogiska föreningens släktböcker nr. 15*. Sid. 71 ff. 1986.

¹⁵ Anderstångsnavare användes när man med träpluggar monterade fast anderstången, slitbanan under kälkmedarna gjorda av en björk/gran som var krokigt växt.

¹⁶ "skaf" - bark, "fälstall" - stall för vägfärandes häst

Föremål i bouppteckningarna relaterade till skog och skogsförädling

För denna uppsats har använt mig av fem bouppteckningar, som jag har skrivit av i helhet. Originalen består av ca. 10-12 sidor, handskrivna i folioformat. Efter tolkning och renskrivning har jag tagit ut de föremål som jag ansett har anknytning till skogsutnyttjande och skogsförädling. (Se bilaga I.) Genomgående i bouppteckningarna finner man föremål/redskap som återkommer, framförallt kördonen som benämnes "*efterstöttingar*", "*efterkälkar*", "*vinterkälkar*" och "*stöttingar med kälkar och stänger*" samt, fordon för transport av virke från skogen men naturligtvis också transporter från och till åker, äng, starrhässjan och alla andra nödvändiga transporter. Det man kan notera är att nästan alla stöttingar och kälkar har järnskodda medar (järnstänger). Bara i ett fall saknas järnstänger. Det är i Abram Nilssons bouppteckning från 1776, där noteras "*en stötting utan jernstänger*", här har vi kanske ett exempel på den äldre tekniken med trämedar av björk/gran. Ett problem med dessa medar helt av trä, bör ha varit den sämre glidförmågan samt risken för fastfrysning när man stannar upp en längre stund.¹⁷ Vid montering av dessa trämedar (anderstänger) kommer anderstångsnåven till användning. Som synes dyker den upp i flertalet bouppteckningar. Hästskaklarna finns med i alla fem bouppteckningar det är också noterat om de är järnskodda eller inte, som ex. kan jag ta bouppteckningen efter Anna Ersdotter 20/3 1820; "*vinterskaklar med smide 2 st*" "*vinterskaklar utan smide 2 st*" eller Nils Abramsson 14/4 1797, som har i boet "*Skaklar med jernstågor 3 st*". Med tanke på hur landskapet ser ut vad gäller nivåskillnaden mellan möjliga avverkningsplatser på de högre liggande skogen/bergen och sågens placering blev det med stor säkerhet en kraftig nötning i utförskörningen som ibland kunde vara någon kilometer och bitvis mycket brant.¹⁸ Notabelt är också att när jag kommer in på bouppteckningar från 1820-talet tas kedjor och kättingar upp. Tidigare hade man säkert bundit med vidjor eller granbarksrep. Här ser vi en övergångsfas till kraftfullare bindslen.

En uppgift man får fram av uppräkningsarna är att varje bonde hade ett eget sågblad. Jag tolkar detta som att var och en har sitt sågblad till den gemensamma grovbladiga sågen. Man äger tydligen sågen och marken kring sågen kollektivt. På 1846 års lagaskiftes syn är sågplatsen samfäll. Även på ekonomiska kartan från 1960-talets slut markeras sågplatsen som samfällt. Sågbladet betingade också ett högt värde, medelpriset i de fem bouppteckningarna är 2 riksdaler vilket motsvarar värdet av en

¹⁷ Mohlund, Harry. Helgums socken Byar och gårdar, del II Sid. 115 1990.

¹⁸ Som exempel sjön Skelingen 271 meter över havet, 2 kilometer från byn som ligger 150-160 meter över havet.

roddbåt, eller fyra djupa tennfat eller värdet av tre järnharvar och tre plogar. I Nils Abramssons bouppteckning 14/4 1797 noteras sågbladsplåt till ett värde av 40 Skilling, vilket tyder på att Nils Abramsson tillverkade sågbladen själv. I bouppteckningen tas även järnföremål till en komplett smedja upp. Enligt muntlig tradition smiddes sågbladets tänder till på ett grovt och enkelt sätt, med en härdning. Men utav föreliggande utskrifter har man åtminstone i två fall nämnt sågfilars 3/4 1797 Nils Abramsson samt 4/4 1827 Eric Erson någon form av enkel sågfil fanns det tydligen, kvalitén var väl inte den bästa.¹⁹ Ett järnrelaterat hjälpmedel som fanns vid sågen var fram- och bakhakan, två järnkrokar som fixerar sågstocken på "sågbänken" vid sågningen. Notabelt är att Ersdotter 20/3 1820 och Edbom 21/9 1824 har fyra hakar, fyra sågblad. Innebar detta att man kunde såga med dubbel kapacitet när det var gott om vatten i bäcken? Eller köpte man sågtid i någon annan del av socknens sågar? Man frapperas också över det stora antalet huggyxor som finns upptagna i dödsbona. Det fanns i medeltal sju huggyxor i medeltal i de fem bouppteckningarna, till detta kommer ett antal handyxor för snickeri, slakt och annan lättare huggning. En täljyxa vid varje gård fanns också, förutom har Nils Abramsson som hade två. Jag har i arkivmaterialet inte kunnat hitta några belägg för bjälk-, mast- eller sparrhuggning på byns skogsmark.²⁰

"Jernstörar" eller järnspett finns vid varje gård, de måste ha varit ett bra hjälpmedel vid lastning i skogen eller när man skulle handskas med de grova dimensionerna vid sågen. Många av de uppräknade redskapen användes ju till andra behov på gården än de rent uttalade skogliga. Ett exempel är slipstenen som var viktig både för att hålla yxor och liar vassa. På en av gård fanns 30 liar. Intressant att notera kan vara att man hade slipstenar vid fäbodarna, på betydande avstånd från byn. Det kunde vara närmare att gå till fäbodens slipsten och slipa yxan/yxorna istället för att ge sig iväg 5-10 kilometer hem till byn, när man höll på med huggningen i fäbodens närhet.

'Bräddor' i bouppteckningarna

Man har även tagit upp timmer och bräddor som fanns i boet vid dödstillfället i uppteckningarna.²¹ Timret kunde ligga i skogen eller vara framkört till sågen. Det kunde som i Eric Ersons bouppteckning 4/4 1827 vara 80 stockar vid sågen eller Anna Ersdotter 20/3 1820 50 stockar i skogen och 50 vid sågen. Det var också möjligt att se var färdigsågade bräddorna var placerad i transporthanteringen mellan Utanede och Nylands

¹⁹ Enligt SAOB (Svenska Akademiens Ordbok) omnämner Sven Rinman ordet *filstål* i en vetenskaplig tidskrift 1788.

²⁰ En källa för detta kan vara, Länsstyrelsen i Västernorrlands län. Landskontorets, resolutionskonceptens register över hemman som erlägger lösen för storverks- och masteträd. A.III:a 64.

²¹ Ordet "*bräddor*" användes genomgående i bouppteckningarna med moderna mått och nomenklatur rör de sig om plank.

lastageplats, vid dödstillfället. (Se bilaga II.) Med denna information kan jag visa hur den flersäsongsflottning man ägnade sig åt kunde gå till. (Se bilagorna III och IV.)

De sågade bräderna låg upplagda dels vid sågen i Utanede, eller nere vid älven i Utanede. Efter första sommarens flottning, vid Åbacken ovanför Forsse forsén. Efter en landtarnsport upplagda vid Oset Granvåg/Österås. Tillslut upplagda vid Nylands lastageplats till försäljning. Denna transportorganisation tog tre år ifrån skogen till försäljning i bästa fall. När det krånglade med transportererna, beroende på lite snö kunde det ta ytterligare ett år. Brädproducenterna som låg ovanför Ödsgårdsforsén i Edsele, fick transportera bräderna landvägen förbi Ödsgårdsforsén 2,5 kilometer.²² Vid laga skifte i Utanede 1846 har det tagits undan flera samfällda platser nere vid älven som kallas "timmerplatser", platser som man använt av tradition att lägga upp bräder och annat som man flottat längs älven.²³ Vid Åbacken hyrdeman in sitt brädupplag hos någon bondes mark eller någon byamark nere vid älven.^{23b} När första snöföret kom i november/december transporterades bräderna från Åbacken till Oset. Transporterna gick på norra sidan Faxälven över b.l.a. Nordsjön.²⁴ Vid Oset fanns det ett flertal samfällda platser vid Faxälvens åmynning i Ångermanälven där man kunde lägga upp bräderna. Dessa samfällda platser fanns åtminstone kvar till slutet av 1940-talet.²⁵ Sista sträckan de 4,5 milen till Nyland var relativt lättflottad, bortsett från forsén vid Sollefteå eller som kommissionslantmätaren O.Forslöf beskriver det 1852:

*"Förvånande är att beskåda de från övre landet och utför forsén sig begivande med flera karlar och ej sällan med hästar och åkdon besatta brädflottarne"....."kommen dit /farbar flottled/ fattas den med vidjor sammanhållna flotten av strömmen....."*²⁶

Eller i en mycket tidig skriftlig uppteckning av Johan Nordlander, angående Hammars marknad i Nyland som hölls den 14:e juni:

*"de flesta kom på brädflottar (Nordlander gör ett tillägg) /Ej flottor gjorda för detta ändamål, utan väldiga flottor om 50 tolfter, eller så, som på detta sätt fraktades till lastageplatsen /utför älven. Såg man en sådan komma på älven, ropade man till flottkarlen, roddes så "ombord" och fick så utan vidare följa med...."*²⁷

²² Landsarkivet i Härnösand. Vnl.läns landskansli. Kvarnar och sågar E.XV:5 1789 Tynnerås.

²³ Lantmäteriet i Vnl. län Laga skifte Utanede by 1846. Akt nr. 85 karta, med beskrivning.

^{23b} Enligt Ramsele sockenstämmoprotokoll 1766-1863 K.I:1-2 3/11 1844 Erbjuds byarna efter Fax- och Ångermanälven, av Utnäs by någon mil uppströms Nyland. Även Edsele byamän får ett erbjudande. " Att mot en ersättning av 1 Sk. för varje tolft få förvara bräder å deras mark".

²⁴ Mohlund, Harry. Helgums socken. Byar och gårdar del. II Sid. 114 ff. 1990.

²⁵ Väg- och vattenbyggnadsbyrån.(VBB) Karta. Situationsplan,Hjälta kraftstation tunnel och flottningsrännans utlopp i Ångermanälven vid Granvåg. 1/6 1948.

²⁶ Forslöf, O. *Flottningstidskrift*. Årg. 9 1920 Häfte 48 Sid. 915 f

²⁷ Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Johan Nordlander, Ångermanland 169:3.

Om man tittar på sågningen under säsongen, ser man att största delen av sågningen sker på våren/vårvintern. Vid 1771 års taxeringslängd över mjöl- och sågkvarnar kan man läsa, " går allenast om wåhren".²⁸ En besynnerlighet är när länsmannen Abram Edbom i en rapport till Landshövdingen P.A. Örnsköld, skriver:

" 1:mo Januari, Februari, Martij. Består af mestadels manfolcks arbete i mit distrikt af Edslo och Hällgums socknar, med sågbräders utförande till salo, sådan sågtimer framskafwande till deras sågar".²⁹

I beskrivningen till till 1694: års geometriska karta över byn talas det om:

"Qwarnställe uthi en lijten bäck strax väster om Byen"....

"som går allenast om wåhren och då större wattuflod ähr".³⁰

Man har tydligen kunnat såga i sina husbehovs- och salusågar under vinterhalvåret inom distriktet. Detta måste för Utanede bys del ha krävt en damm vid sjön Skelingen varifrån bäcken kommer, en damm för att "spara vatten" för sågtillfällena. Men ett rikligt höstregn kunde även bättra på möjligheterna att utnyttja sågen. Man kan anta att när upgifterna lämnades till häradsskrivaren så uppgav man så lite sågning som möjligt för att få så låg skatt som möjligt. Under våren, alltså i slutet av april och hela maj, pågick sågningen dygnet runt. Man kan i åtminstone tre av bouppteckningarna som är upprättade i mars-april se att det ligger 70, 80 och 50 sågtimmer vid sågen. Som vi ser tog man i det flesta fall ut två och tre tums brädor men även ett fall halvtums. I moderna mått skulle det bli ca. 50, 70 och 14 millimeter. Enligt Vilhelm Ekman skulle "norrlandsbrädan" vara nio alnar långa det vill säga ca. 5.4 meter.³¹ Bredden på bräderna förblev inte fixerade utan ändrades och kom med tiden att minska.³²

Hur såg de kvalitéter ut som man avverkade ?

År 1781 genomförde, lantmätaren Olof Sundius tillsammans med byamännen och två nämndemän en undersökning där de gick runt i byarnas skogar, fällde träd, bedömde ålder och tittade på jordmånen. Vid hemkomsten sammanställde, Sundius hur många sågträd man fick ta ut per seland skatt.³³

Som exempel från Utanede skog kan jag citera :

" földes en tall som var 238 år af 18 tums diameter i storändan och i

²⁸ Landsarkivet i Härnösand. Häradsskrivaren i södra Ångermanlands fögderi 1771-1772

²⁹ Nordiska Museets handlingar Nr. 65. *Norrländskt arbetsliv under 1700-talet. Länsmännens berättelser 1764 om allmogens årliga arbeten i Medelpad, Ångermanland och Jämtland* Sid. 98 f. 1968. (Abram Edbom bodde i Utanede)

³⁰ Se not 6.

³¹ Ekman, Vilhelm. *Skogsteknisk handbok*. 1908.

³² Carlgren, Wilhelm. *De norrländska skogsindustrin intill 1800*. Sid 37 f.

Mohlund, Harry. Hävdar i *Helgums socken. Byar och gårdar. Del. I Sid. 109. 1984* Att bredden på "enkla bräder" låg på 12,5" "halvbotten" 13,5" och "helbotten" 15,5". Tjockleken 1.5" -2.5"-3,5"

³³ Se not 9.

lilländan på tredje stocken 11 tum"

" Tall som var 305 år gammal af en alns Diameter i storändan och på 3:dje Sågstocken i lilländan 12 tum då grofva qvistar aftog kjockleken på den 4:e Sågstocken."

Sundius och synemännen kom fram till att byn hade tillgång till 655 tunnland (327 hektar), furuskog och att man årligen kunde ta ut 109 träd som för hela byn skulle kunna ge 67 tolfter bräder eller tretolfter per seland skatt och år. Följer man rekommendationerna från 1781 års salusågsundersökning och tittar på Abram Nilssons bouppteckning 3/4 1776 så har han 40 tolfter vid sågen, hemmanet är på 10 1/2 seland skatt. Räknat på tre tolfter per seland 31,5 tolfte för hela hemmanet. I Anna Ersdotters bouppteckning 1820 tas det upp att det finns 33 tolfte sågade två och tre tums bräder vid Utanede bys såg. Hemmanet är satt till sex seland skatt och tre tolfte per seland skulle göra 18 tolfte. I mitt sista exempel skulle det röra sig om en överproduktion av 15 tolfte, men observera att det är 1820, 39 år efter synen. Nya författningar med tillstånd om rätt till ökat skogsuttag har eventuellt kommit till vilket jag inte känner till.

Värdet på brädproduktionen

I bouppteckningarna har sågtimret i skogen och vid sågen värderats. Värdet stiger successivt i produktionskedjan. Efter sågningen har värdet på virket ökat betydligt. I Abram Nilsson bouppteckning från 3/4 1776 har inget värde satts ut på avverkad skog och sågade bräder. Däremot i sonens bouppteckning 14/4 1797 tas värdet av de sågade bräderna till 29 Riksdaler (Rd) och 24 Skilling (Sk). De 70 stockarna vid sågen är värda 2 Rd. 24 Sk, det blir totalt 31 Rd. 48 Sk. för hela innehavet. Jämför vi med annat som värderats i bouppteckningen motsvarar det värdet av gårdens fem kor samt gårdens två hästar, eller ungefär en tredjedel av hela hemmanets värde som var 85 Rd. Ytterligare ett exempel jag kan ta är Abram Edboms bouppteckningen 21/9 1824. Abram Edbom har bräder liggande vid sågen vid Åbacken, till ett värde av 267 Rd. 61 Sk. Denna summa motsvarar nästan halva hemmanets värde som är satt till 666 Rd. 32 Sk. Till detta kommer en fodran hos handelsmannen Moses Gröndahl som bodde på Hullsta gård i Sollefteå, Gröndahls skuld till Edbom var 2000 Rd. och en betydande del av detta var säkert bräder.³⁴ De enda produkter som man kunde tänka sig avyttra, som är värderat i Abram Edboms bouppteckning, är 13 get- och bockskinn till ett värde av 6 Rd. 24 Sk.,

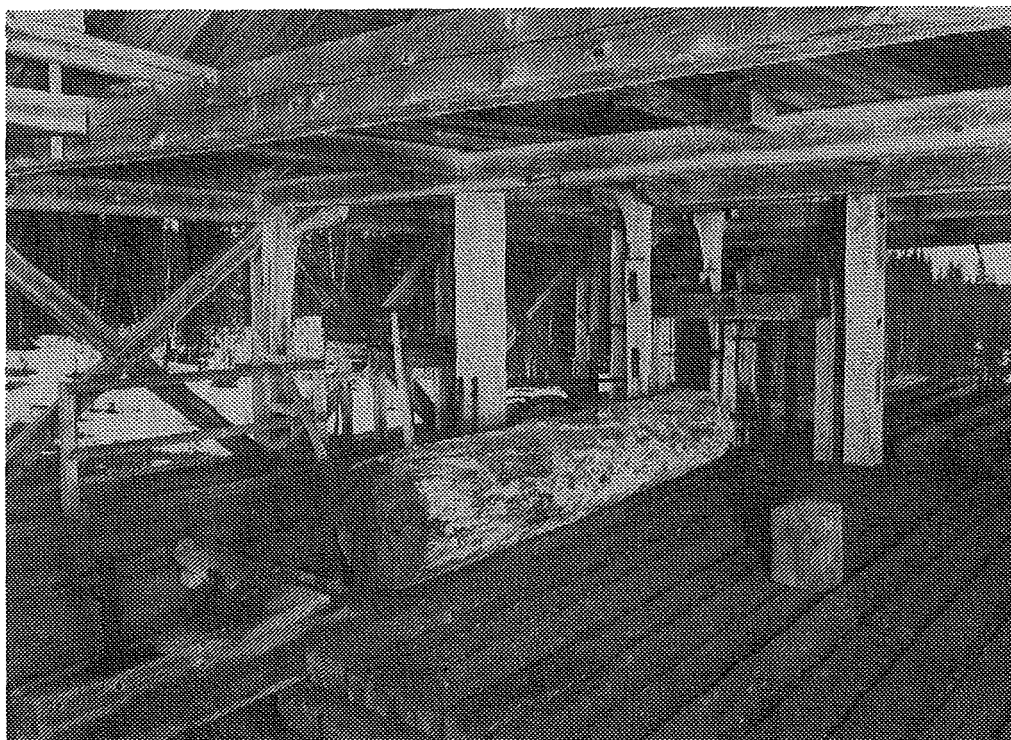
³⁴ Ang. Gröndahl och (Söderberg i Abram Nilssons bouppteckning.) Se Qvist, N.H. Ådalen: ett bidrag till dess industri- och personhistoria. I-II Personregistret Vol.II. 1943.

tre kalvskinn till ett värde av 1 Rd. samt åtta lintyg för 5 Rd. 14 Sk, produkter som även kunde användas för eget behov vid gården. En fråga som man också kan ställa sig är hur stor del av gårdens mejeriproduktion som gick till försäljning till uppköparna i Nyland och Härnösand. Kostnaderna för transport av bräderna, dels på älven dels landbacken har ju kostat en del, hyra av upplagsplatserna kommer också till. Jag vill med bestämdhet hävda att bönderna i Utanede gjorde en betydande vinst på sin brädproduktion, speciellt Edbom hade en betydande förmögenhet vid dödstillfället enligt bouppteckningen.

Sammanfattning

Bouppteckningarna är en värdefull källa vid skogshistorisk forskning. Utifrån de fem bouppteckningarna jag ingående har studerat har jag fått uppgifter om redskap, antalet avverkade träd samt antalet i tolfter sågade bräder. Jag har även kunnat visa på en flerårsflottning av producerade bräder, där bönderna var under vissa delar av året var upptagen av en omständigtio mil lång transport på land och vatten.

Jag tycker mig också kunna visa på att man i många fall hade en betydande inkomst av sin brädproduktion. Detta visar bouppteckningarna i form av innehav av silver, fina tyger och kläder. Kunskapen och forskningen om det förindustriella utnyttjandet av skogen inom mitt undersökningsområde är obetydlig. Genom att jag ytterligare har använt mig av några arkivkällor som relaterar till skog och skogsförädling, har jag fått en bättre bild till hur skogsutnyttjandet kan ha gått till. Det skulle vara spännande att utöka undersökningen till ytterligare ett antal byar efter Faxälvens ådal.³⁵

Interiör från vattensågen i Risliden, Västerbotten. Foto. Bertil Ekholtz 1952.

Skogs- och skogsförädlingsredskap, Utanede by, Edsele sn. 1776-1827 enligt fem bouppteckningar

Utanede Nr. 1 Bonden Abram Nilsson
dödsdag och månad okänd, bouppteckningen
gjordes 3/4 1776.

Efterstöttingar med järnstänger	3 st.
Filar / 1 sågfil /	3 st
Handyxor	4 st.
Huggyxor	5 st.
Hästar / 1 sto/	2 st.
Järnstänger	1 par
Järnstör	1 st.
Skaklar med järntågor	3 st.
Slipstenar med järnås och en mindre	3 st.
Stöttingar med järnstänger	2 st.
Stöttingar utan järnstänger	3 st.
Sågblad /sämre/	2 st.
Täljyxa	1 st.

Utanede Nr. 1 Bonden Nils Abramsson
dödstid okänd, bouppteckningen
gjordes 14/4 1797. Nils A. son till Abra

Efterkälkar med järnstänger	2 st.
Filar	7 st.
Fram-och bakhaka	2 st.
Handyxa	1 st.
Huggyxor	8 st.
Hästar / 1 sto/	2 st.
Järnstör	1 st.
Skaklar med järntågor	3 st.
Slipsten vid kvarnen	1 st.
Stöttingar med järnstänger	2 st
Sågblad	1 st.
Sågbladsplåt	1 st.
Täljxor	2 st.

Utanede Nr. 2 den 4/4 1827 låter Bonden
Eric Erson och hans hustru Brita Pehrsson
göra en bouppteckning i samband med att de
lämnar över hemmanet till barnen.

Anderstångsnåvar	1 st.
Efterkälke med stänger	1 st.
Fram- och bakhaka	1 st.
Handyxa /oslipade/	1 st.
Huggyxor	6 st.
Hästar / 2 ston/	3 st.
Järnstör	1 st.
Kjedjor	2 st.
Slipsten med järnås	1 st.
Slipsten /grov/, en liten vid fäbod/	2 st.
Stänger	2 st.
Stöttingar och kälkar	3 st.
Sågblad	3 st.
Sågfil	1 st.
Täljyxa	1 st.
Vinterskaklar	3 st.

Utane Nr. 3 Bondhustrun Anna Ersdotter
som avled den 21/1 1820 bouppteckningen
gjordes 20/3 1820. Anna E. gift med Abram
Edbom.

Utane Nr. 3 Fjärdningsmannen/
bonden Abram Edbom som avled 16/8
1824 bouppteckningen gjordes 21/9
1824./ Enl. Edsele församl. dödsbok
och befolkningsstatistiska tabellen
drunknade Abram E. i älven./

Anderstångsnare	1 st
Fram- och bakhake	4 st.
Huggxor /bättre och sämre/	6 st.
Hästar / 2 ston/	2 st.
Järnstöror	2 st
Kättingar / 2 långa, 2 korta/	4 st.
Slipsten med järnås, en vid fäboden	2 st.
Sågblad / 2 sämre 2 bättre/	4 st.
Täljyxa	1 st.
Vinterskaklar / med smide /	2 st.
Vinterskaklar / utan smide /	2 st.
Vinterstöttingar	4 st.

Anderstångsnare	1 st
Fram- och bakhake	4 st
Huggxor	8 st
Hästar / 2 ston /	2 st
Järnstöror	2 st
Slipsten med järnås, en vid fäboden	2 st
Stöttingar med kälkar och stänger	2 st
Sågblad	4 st
Täljyxa	1 st
Vinterskaklar	3 st

17. Svart lina med järnflinga	15	3 1/2 Papper Dornen Remy	1
2 ft. järn lina från järn	8	5/8 V. lina	1
2 ft. järn lina	2	En Enne Remy	30
2 ft. järn lina a 6 yd	3	1 pr. rost fluga med ansett	1
1 ft. järn lina	2	17. svart lina	1
1 ft. järn lina	1	En lina med	1
2 ft. järn lina	9	2. Papper lina	9
1 ft. järn lina	2	1 pr. lina	2
1 ft. järn lina	6	13 ft. lina a 14	1
1 ft. järn lina	18	1 pr. lina	1
1 ft. järn lina	15	1 pr. lina	1
2 ft. järn lina	10	1 pr. lina	1

Källa för ovan är: Landsarkivet i Härnösand. Ramsele tingslags häradsrätts arkiv, Bouppteckningar
1737-1879, F.II:2 Nr.8, F.II:2 Nr.105, F.II:6 Nr.26, F.II:5 Nr.7 samt F.II:5 Nr.72.

Kopian på denna sida från bouppteckningen F.II:2 Nr. 8, 3/4 1776 Abram Nilsson. Se även Landsarkivet
i Härnösands databas över bouppteckningar WINBOU

Avverkad skog, sågade och flottade bräder, Utanede by,
Edsele sn. 1776-1827 enligt fem bouppteckningar.

Utanede Nr. 1 Abram Nilsson
bouppteckning 3/4 1776.

1775 och 1776 års bräder	90 tolfter
45 tolfter	Vid Oset
45 tolfter	Vid Nyland (Sålda till Rådman Söderberg)
40 tolfter	Vid sågen
"detta års huggne timmer"	

Utanede Nr. 1 Nils Abramsson
bouppteckning 14/4 1797.

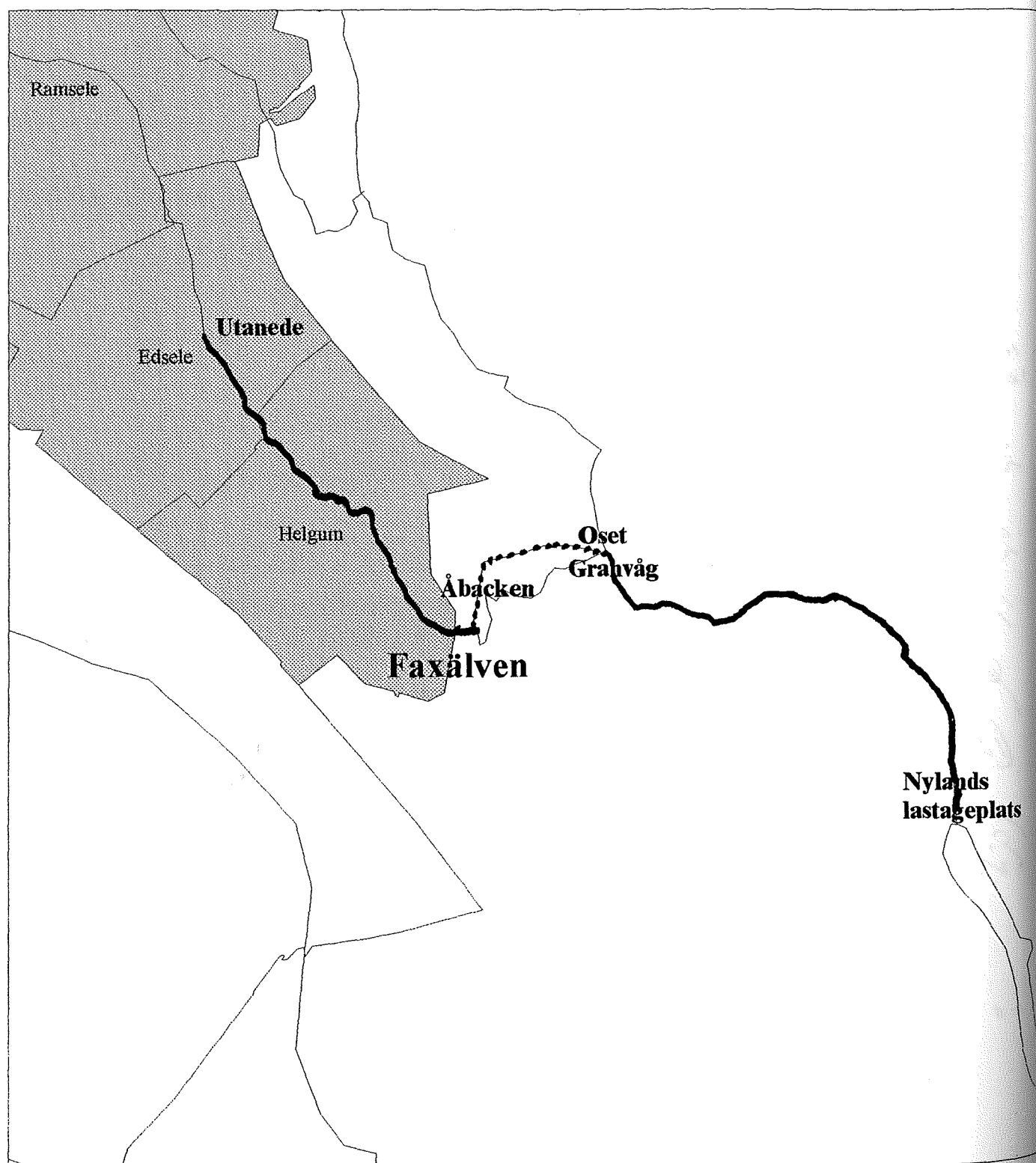
26 tolfter 1/2" bräder	Dels i Hamre /Nyland / dels i Oset.
7 tolfter 3" bräder	" "
28 tolfter 2" bräder	På Lillänget.
70 sågtimmer	Vid sågen

Utanede Nr. 2 Eric Erson
bouppteckning 4/4 1827

30 tolfter 3" bräder	Granvåg = Oset.
15 do. do.	Vid sågen
80 sågtimmer	Vid sågen

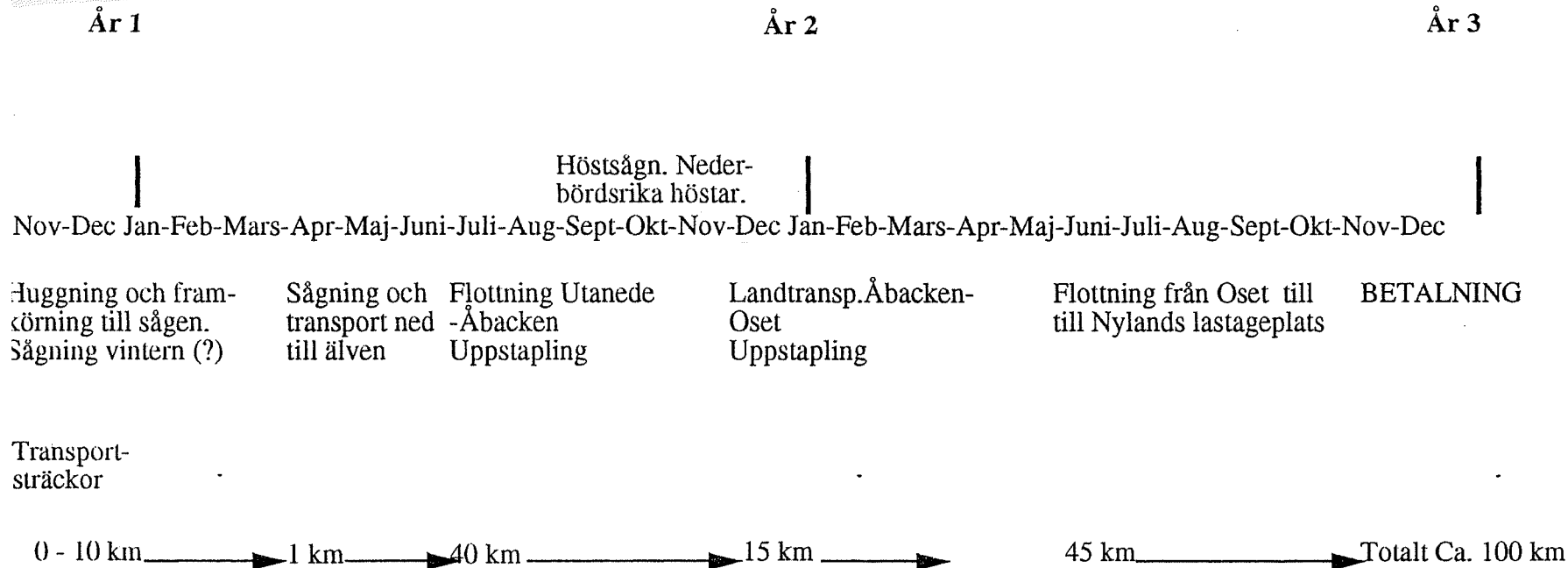
Utanede Nr. 3 Anna Ersdotter
bouppteckning 20/3 1820.

50 sågtimmer	I skogen
50 sågtimmer	Vid sågen
14 tolfter 3" bräder	Vid Oset
4 tolfter 2" bräder	Vid Oset
25 tolfter 3" bräder	Vid Utanede
8 tolfter 2" bräder	Vid Utanede

Karta över undersökningsområde

1 cm = 7 km

Flerårsflottningen av sågade bräder från Utanede till Nylands lastageplats

Källor: Landsarkivet i Härnösand. Ramsele tingslags häradsrätts, Bouppteckningar F.II:2 1737-1879.

Landsarkivet i Härnösand. Västernorrlands läns Landskansli Kvarnar och sägar E.XV:5, syner 1786 Utanede och Ås byar.

Lantmäteriet i Västernorrlands län. Undersökning om förekomsten av tall till salusågning m.m Tynnerås m.fl. byar 1781. Akt. Nr. 20. Edsele sn.

Nordiska Museets handl. Nr. 65 Norrländskt arbetsliv 1764. Sid. 92, 98.